

MEMLÜKLERİN TARSUS'U FETHİ

Doç. Dr. Fatih Yahya AYAZ
Çukurova Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı

ÖZET

Memlûkler, hem kendilerini korumak hem de hâkimiyetleri altında bulunan bölgeleri emniyet altına almak amacıyla VIII. (XIV) asrın ilk yarısına kadar Moğol İlhanlılarla mücadele etmişler, bu mücadeleler sırasında Moğolları destekleyen Kilikya Ermenileriyle de uğraşmak zorunda kalmışlardır. Memlûk Devleti, bu mücadele sebebiyle ilgi ve hâkimiyet sahasını Tarsus'un da içinde bulunduğu ve bu sırada Ermenilerin elindeki Kilikya bölgesine kadar genişletmek durumunda kalmıştır. VIII. (XIV) asrın ilk yarısından itibaren Moğol tehdidinin ortadan kalkmasıyla Memlûkler, Kilikya Ermeni Krallığını ortadan kaldırarak Tarsus ve civarını ilhak etmişlerdir.

Biz bu çalışmada, öncelikle Memlûkleri Çukurova ve Tarsus ile ilgilenmeye zorlayan Moğollarla mücadele stratejilerini, daha sonra da Memlûklerin Tarsus'a yönelik akınları, şehri ele geçirmeleri ve hasımlarına karşı Tarsus'u müdafaa etmeleri gibi konuları inceledik. Amacımız, Tarsus'ta Memlûklerin hâkim olduğu dönemle alâkalı ana kaynaklara dayanan bir çalışma ortaya koymak suretiyle bu alandaki araştırmalara katkıda bulunmaktır.

Anahtar kelimeler: Memlûkler, Tarsus, Kilikya Ermenileri, İlhanlılar.

ABSTRACT

Mamluks' Conquest of Tarsus

Mamluks struggled with Ilkhanid Mongols until the first half of XIV. century to protect themselves and their territories. These struggles forced Mamluks to handle the question of Cilician Armenians being vassals of Ilkhanid Mongols and presenting great threat to Mamluk territories. This is why Mamluk State started to have direct interest in Cilicia region including Tarsus ruled by Armenians. After the collapse of Ilkhanid State, Mamluks annexed Tarsus and neighbouring lands by removing Armenian Kingdom of Cilicia.

In this study, we dealt with first the strategies of Mamluks against Mongols forcing them to be interested in Cilicia and Tarsus. Then we scrutinized Mamluks' raids on Tarsus and conquest of the city. Our main goal is to make a contribution to the studies of the area by doing a resource-based work about Mamluk times of Tarsus.

Key Words: Mamluks, Tarsus, Armenians of Cilicia, Ilkhanids.

GİRİŞ

Memlûkler (648-923/1250-1517) tarihteki en büyük Müslüman-Türk devletlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Moğol istilâsını durdurmak suretiyle İslâm dünyasının batısını önemli bir tehlikeden kurtaran ve bu sayede hatırı sayılır bir itibar ve şöhretin sahibi olan bu devlet, tarih sahnesine çıkışından baş-

layarak, özellikle Haçlılar ve Moğollara karşı iz bırakan büyük başarılarıyla temayüz etmiştir.

Sultanların menşei veya askerî eğitimlerini aldıkları yere göre Türk ve Çerkez ya da Bahrî ve Burcî Memlûkler şeklinde iki döneme ayrılan Memlûk Devleti,¹ yaklaşık iki buçuk asır boyunca Mısır, Şam ve Hicaz gibi İslâm dünyasının en önemli bölgelerini hâkimiyeti altında tutmaya muvaffak olmuştur. Memlûkler, bu kadar geniş bir coğrafyayı hâkimiyetleri altında tutabilmek için irili ufaklı birçok devletle mücadele içerisine girmişlerdir. Bunlar arasında, İran Moğolları olarak da adlandırılan İlhanlılarla (1256-1353) ve Kilikya (Çukurova) Ermeni Krallığı ile yapılan mücadeleler konumuzla ilgisi bakımından öne çıkmaktadır. Zira Memlûkler, hem kendilerini korumak hem de hâkimiyetleri altında bulunan Suriye bölgesini emniyet altına almak amacıyla VIII./XIV. asrın ilk yarısına kadar Moğollarla mücadele etmek zorunda kalmışlar, bu mücadelelerde genelde, tâbi oldukları Moğolları destekleyen Kilikya Ermenilerini de tarassut altında buldurmışlardır. Moğolları desteklemelerinden endişe ettikleri Suriye bölgesindeki Haçlı devletçiklerini de ortadan kaldırmışlardır. Dolayısıyla Memlûk Devleti, kendi varlığı için en büyük tehdit olarak gördüğü İlhanlı Moğollarına karşı büyük bir mücadeleye girişmiş, bu mücadele sebebiyle ilgi ve hâkimiyet sahasını Tarsus'un da içinde bulunduğu ve bu sırada Ermenilerin elindeki Kilikya bölgesine kadar genişletmek durumunda kalmıştır. VIII./XIV. asrın ilk yarısından itibaren Moğol tehdidinin ortadan kalkmasıyla Memlûkler, Tarsus ve civarını ilhak etmişlerdir. Daha sonra da buraları hâkimiyet altında tutabilmek için civardaki bazı beyliklerle ve bu sırada yeni bir hasım olarak ortaya çıkan Osmanlılarla (1300-1922) mücadeleye girişmişlerdir.

Biz bu çalışmada, öncelikle Memlûkleri Çukurova ve Tarsus ile ilgilenmeye zorlayan Moğollarla mücadele stratejilerinden bahsettik. Bu noktada, Çukurova'ya hâkim olan Ermeni Krallığı'na da değindik. Daha sonra da kaynakların el verdiği ölçüde Memlûklerin Tarsus'a yönelik akınları, şehri ele geçirmeleri ve hasımlarına karşı Tarsus'u müdafaa etmeleri gibi konuları inceledik. Amacımız, Tarsus'ta Memlûklerin hâkim olduğu dönemle alâkalı ana kaynaklara dayanan bir çalışma ortaya koymak suretiyle bu alandaki araştırmalara katkıda bulunmaktır.

Memlûklerin Moğollarla Mücadele Stratejileri ve Çukurova'ya Yönelmeleri

Memlûk Devleti'nin Şam bölgesindeki hâkimiyeti Moğollara karşı yaptığı Aynicâlût Savaşı'ndan (658/1260)² sonra gerçekleşmiştir. Tarihin akışını de-
→

¹ Dönemlerin isimlendirilmesi konusundaki tartışmalarla ilgili geniş bilgi için bk. Ayalon, David, "Bahrî Mamlûks, Burjî Mamlûks-Inadequate Names for the Two Reigns of the Mamlûk Sultanate", *Târîh*, Philadelphia, 1990, I, s. 3-53; Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1971, XXV, s. 7 ve d.n. 21; Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat* (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (SBE), Ankara, 2002, s. XLII, d.n. 87.

² Bu savaşla ilgili geniş bilgi için bk. Özaydın, Abdülkerim, "Aynicâlût Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, 1991, IV, s. 275-276; Özbek, Süleyman, "Yakın Doğu Türk
→

tirecek ölçüde önemli sonuçlara yol açan, İslâm dünyasının doğusu ve hatta Avrupa'yı Moğol istilâsı tehdidinden kurtardığı belirtilen bu savaş, Moğolların tarihte kaybettikleri ilk meydan muharebesi olması bakımından da ehemmiyet arz eder. Bu savaşın konumuzu doğrudan ilgilendiren yönü Memlûkler ve Moğolların batı kolunu temsil eden İlhanlı Devleti arasında, değişik nedenlerin yanı sıra jeopolitik gerçeklerin de zorlamasıyla Şam bölgesi üzerinde büyük bir mücadeleyi başlatmış olmasıdır.

Memlûklerin bu mücadelelerini daha iyi anlayabilmek için iki önemli noktaya işaret etmek gereklidir. Bunlardan birincisi İlhanlıların Şam bölgesi üzerindeki emelleri ve bu emellerine ulaşma yolunda attıkları bazı şehirleri ele geçirmeleri ve bölgedeki güçlerle ittifaklar kurmaları gibi adımlardır. İlhanlılar Memlûk hâkimiyeti altında bulunan Suriye ve Filistin'i ele geçirmek, böylece denize inmek istiyorlardı. Stratejik hedefleri ise Mısır'ı da ele geçirmek suretiyle Suriye ve Filistin'deki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaktı.³ Bu amaçla stratejik öneme sahip birçok bölgeyi daha Hülâgû (1256-1265) zamanında ele geçirdikleri, bunlar arasında yer alan Kal'atürrûm'un (Rumkale veya Kal'atülmüslimîn) Memlûkler tarafından daha sonra fethedilmeye çalışılmasının da İlhanlıların söz konusu stratejisine cevap amacını taşıdığı belirtilmektedir.⁴ İlhanlılar, bu emellerine ulaşabilmek için bir taraftan da çeşitli ittifaklar kurmaya başlamışlardı. Meselâ İlhanlı hükümdârı Abaka (1265-1282) Memlûklere karşı birlikte hareket etmek için Haçlılarla yakın ilişkiye girmiş ve Memlûklere saldırmak konusunda teşvik için onlarla yazışmalarda bulunmuştu. Ancak bu çabaları beklediği sonucu vermedi.⁵ Ne var ki, Haçlılar ve Ermeniler, İlhanlılarla her an ittifak kurabilir ve Memlûklere karşı büyük bir tehdit oluşturabilirlerdi.⁶ Nitekim Tarsus'u da ellerinde bulunduran Ermeniler, Irak'a hâkim olan ve Mısır'ı da stratejik planına dâhil etmiş bulunan İlhanlıların vasalları durumundaydılar. Haçlılar da Suriye sahillerini ellerinde bulunduruyorlardı. Dolayısıyla sadece Suriye'nin geri kalan kısmı değil, Mısır da tehdit altındaydı ve bu sırada Memlûklerin sultanı olan el-

→ →

İslam Tarihinin Akışını Değiştiren bir Meydan Savaşı: Ayn Calud, *Türkler*, Ankara, 2002, V, s. 127-133; John M. Smith, Jr., "Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?", *Harvard Journal of Asiatic Studies (HJAS)*, Cambridge, 1984, ILIV/2, s. 307-328; Fayed Hammâd Âşûr, *el-'Alâkâtü's-siyâsiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Muğûl fi'd-Devletü'l-Memlûkiyyeti'l-Ülâ*, Kahire, 1976, s. 51-59; Ergun, Nuray, *Ayni Câlût Savaşı ve Neticeleri (658/1260)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1999, s. 35-52.

³ Spuler, Bertold *İran Moğolları* (çev. Cemal Köprülü), 2. baskı, Ankara, 1987, s. 70-71; Devlet, Nadir, "İlhanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1987, IX, s. 64-65; Kanat, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 2001, XVI, s. 32.

⁴ Gül, Muammer, "Mısır Memlûklarının Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlûk İzleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2002, XII/2, s. 361-362.

⁵ Âdil İ. M. Hilâl, *el-'Alâkât beyne'l-Muğûl ve Avrûbâ ve eseruhâ 'ale'l-âlemi'l-İslâmî*, el-Herem, 1998, s. 110 vd.; Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi* (çev. Fikret İşiltan), I-III, 2. baskı, Ankara, 1986-1987, III/294-295; M. Cemaleddin Sürûr, *Devletü Benî Kalavun fî Misr*, Mısır, 1947, s. 160; ayrıca bk. Spuler, *İran Moğolları*, s. 71.

⁶ Aktan, Ali, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1997, sy: 106, s. 152; krş. Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks The Mamluk-İlhanid War, 1260-1281*, Cambridge, 1996, s. 106.

Melikü'z-Zâhir Baybars (658-676/1260-1277) buna göre tedbirler almak zorundaydı. Nitekim Baybars çoğunlukla hem İlhânlılar, hem de Haçlılara karşı aynı anda mücadele etmek zorunda kalmıştı.⁷ Moğollarla Haçlılar ve Ermenilerin ortak hareket etmesi veya böyle güçlü bir ihtimalin varlığı, Memlûklerin dış siyasetini ve Suriye'ye bakışlarını temelden değiştirmiş, birçok devletle diplomatik ilişkiler kurmayı getiren çok yönlü yeni bir strateji belirlemelerini zorunlu kılmıştı.⁸

İkinci önemli nokta ise, gerek Moğollara gerekse Suriye sahilleri ve Antakya'da bulunan Haçlı devletlerine karşı Müslümanları himaye edebilecek en önemli gücün Memlûk Devleti olmasıdır. Nitekim Memlûkler Aynicâlût Savaşı'ndan sonra kendilerini İslâm dünyasının hamisi olarak görmeye başlamışlar, bu nedenle Bağdat'ı İlhânlıların elinden alma teşebbüsünde bulunmuşlardı.⁹ Bir yandan da Baybars'ın başlattığı ve haleflerinin devam ettirdiği bir dizi fetih hareketi sonucunda Suriye bölgesindeki Haçlı devletlerini tamamen ortadan kaldırmışlardı.¹⁰ Müslümanların hamiliğini üstlenen Memlûkler, özellikle de Sultan Baybars, Moğol istilâsı sebebiyle Anadolu ve Suriye'nin kuzeyine göç eden Türkmenlere kucak açmışlar, onları Gazze'den başlayarak Sis (Kozan) hududuna kadar olan bölgede iskân etmişlerdi. Böylece Suriye sınırında Türkmenlerin oluşturduğu bir tampon bölge meydana getirmişlerdi.¹¹

Özetlemek gerekirse, Memlûkler, hem kendi varlıkları hem de İslâm dünyası için önemli tehdit olarak gördükleri İlhânlılara karşı yaklaşık altmış yıl sürecek, bazen karşılıklı küçük akınlar, diplomatik manevralar ve casusluk faaliyetleri gibi "soğuk savaş" olarak nitelendirilebilecek şekilde, bazen de bizzat savaş olarak ortaya çıkan bir mücadele başlatmışlardır.¹² Ancak bu mücadele sadece İlhânlılara değil, onlarla zaman zaman ittifak halinde bulunan bölgedeki Haçlı devletleri ve Çukurova'daki Ermeni Krallığı'na karşı da yapılmıştır. Bu bakımdan, en azından ilk zamanlarda, Memlûklerin Çukurova bölgesi ve Tarsus'a yönelmesi İlhânlılarla yaptıkları mücadele sebebiyledir. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Çukurova'ya hâkim olan Ermeni Krallığı bu sıralarda İlhânlılara tâbi idi.¹³ Ermeniler daha güçlü olduğunu düşündükleri İlhânlıları, düşmanları olan

⁷ Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhânlı Münasebetleri", s. 32.

⁸ Humphreys, R. Stephen, "Ayyubids, Mamluks, and the Latin East in the Thirteenth Century", *Mamlûk Studies Review*, Chicago, 1998, II, s. 11.

⁹ F. Âşûr, *el-'Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 56; Yiğit, İsmail, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, VII, İstanbul, 1991, s. 39, 43; ayrıca bk. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, s. 1-2.

¹⁰ Memlûklerin bölgedeki Haçlı devletlerini ortadan kaldırmasıyla ilgili bilgi için bk. Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", s. 416-451.

¹¹ Sümer, Faruk "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yansına Kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1963, I/1, s. 8; Kanat, "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", III. Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu, *Bildiriler*, Adana, 1999, s. 432.

¹² Bu mücadele hakkında geniş bilgi için bk. Ayaz, Fatih Yahya, "Memlûk-İlhânlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)" *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya, 2007, XV, s. 1-32.

¹³ İlhânlılar ile Ermeni Krallığı arasındaki bağıllık ilişkisi hakkında bk. Ersan, Mehmet, *Selçuklular*

Müslümanlara karşı destekliyorlardı. Bu samimi destek nedeniyle ki, ilk İlhanlı hükümdarları Hülâgû ve Abaka, Ermenileri en sadık tebaa addediyorlardı.¹⁴ Daha da önemlisi, Baybars zamanında Ermeni Krallığı'nın başında bulunan I. Hetum (1226-1270), Memlûkleri ekonomik yönden kısıpaca almaya çalışıyor, demir ve kereste gibi ticaret mallarının Memlûk Devleti'ne ulaştırılmasını engellemeye uğraşıyordu.¹⁵ Başka ülkelerden Mısır'a giden ticaret kervanlarını da yine İlhanlılara yardımcı olmak için veya onlardan çekindiklerinden engelliyorlardı. Bu engellemeler ancak Memlûk Devleti'nin sert notaları sayesinde bertaraf edilebiliyordu.¹⁶ Dolayısıyla Memlûkler, bir yandan İlhanlılarla mücadele ederken, bir yandan da Haçlı devletleri ve Ermenilerle uğraşmak zorundaydı.

Bu noktada, konumuz olan Tarsus'ta ve Çukurova'da yaklaşık üç asır hâkimiyet kuran Ermeni Krallığı'ndan da kısaca bahsetmek gerekir.¹⁷ Bilindiği gibi, eski çağlarda ve Bizans döneminde (330-1453) Kilikya olarak isimlendirilen Çukurova, Emevîler (41-132/661-750) zamanında tamamen fethedilmiş, Abbâsîler (132-656/750-1258) döneminde de Türklerin iskânına açılmıştı. Bu Türk grupları bölgenin merkezi olan Tarsus ile Misis, Anazarba ve Adana şehirlerinde yerleşmişler, kendilerine bir hâkimiyet alanı oluşturarak Bizans'a karşı mücadeleye girişmişlerdi. Ancak Abbâsî Devleti'nin zayıflamaya başlaması ve parçalanması üzerine Bizanslılar Nikephor Phokas zamanında (963-969) bu toprakları tekrar ele geçirmeyi başardılar. Buradaki Türk ve diğer unsurlara mensup Müslümanları göç etmeye veya Hıristiyan olmaya zorladılar. Müslümanların boşalttığı yerlere de büyük çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği Hıristiyan göçmenleri yerleştirdiler. Ermenilerin bölgeye büyük gruplar halinde göç etmeleri Bizanslıların M. XI. asrın ilk yarısında başlattıkları Doğu Anadolu'yu ilhak siyaseti neticesinde gerçekleşti.¹⁸ 1071'deki Malazgirt Savaşı'ndan sonra Çukurova bir kez daha Türklerin eline geçtiyse de çok geçmeden Haçlı ve Bizans istilâları ve nihayet doğuda sıkışan Ermenilerin bölgeye göçleri neticesinde M. XI. asrın sonlarında burada bir Ermeni krallığı kuruldu. Türklerin öldürülmesi veya göçe zorlanması gibi faaliyetler neticesinde bölgenin etnik yapısı değişti ve Ermeni nüfus yoğun bir iskân hareketiyle artırıldı. Böylece bölgeye

→ →

Zamanında Anadolu'da Ermeniler, Ankara, 2007, s. 192-194; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III/251; Stewart, Angus, "The Assassination of King Het'um II: The Conversion of The Ilkhans and the Armenians", *Journal of The Royal Asiatic Society (JRAS)*, London, 2005, XV/1, s. 45 vd.; Oktay, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul, 2007, s. 62, 125 ve tür. yer.

¹⁴ Bk. Köprülü, M. Fuad, *Türkiye Tarihi, Anadolu İstilâsına Kadar Türkler*, Ankara, 2005, s. 258.

¹⁵ Kanat, "Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti", s. 430.

¹⁶ Bk. İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim İbn Şeddâd, *Târîhu'l-Melikî'z-Zâhir*, nşr. Ahmed Hutayt, Beyrut 1983, s. 306-307; Kutbüddin Ebû'l-Feth Musa b. Muhammed el-Yünîni, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, I-IV, Haydarâbâd, 1954-1961, III/254; Kanat, "Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti", s. 430.

¹⁷ Kilikya Ermeni Krallığı hakkında bk. Kaşgarlı, Mehlika Aktok, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara, 1990, s. 21-84. Bu krallık hakkında yapılan çalışmalar için ayrıca bk. Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 19 dn. 3.

¹⁸ Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 3; Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 108; Kanat, "Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti", s. 423; krş. Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 15-16.

hâkim olan Ermeniler, daha önceki tarihlerinde olduğu gibi yine güçlü devletlerin arasında sıkışmaktan kurtulamamışlardı. Çareyi güçlü devletlere tâbi olmakta bulmuşlar, önceleri Anadolu Selçuklularına (468-707/1075-1308) bağlı iken, Moğolların bunları devreden çıkarması üzerine bu yeni gücün himayesine girmeyi menfaatlerine daha uygun görmüşlerdi. Bu sayede çevrelerindeki Müslüman devletlerin tazyikinden kurtulacaklarını düşünüyorlardı. Daha da ileri giderek Moğolların Bağdat'tan sonra Gazze'ye kadar bütün Suriye'yi istilâ etmeleri hususunda askerî destek de sağlamışlardı. Ne var ki, güçlü Moğolları durduran Memlûkleri düşman edinmeleri onlara pahalıya mal olacaktı.¹⁹ İlhanlılara güvenerek Memlûklere karşı hasmâne bir tavır takınmaları ve iktisadî abluka uygulamaya çalışmaları, Memlûk Devleti'nin ilgisini onlara ve hâkim oldukları bölgeye yöneltmesine sebep olacaktır.

Memlûkler bu şartlar altında kendilerini ve İslâm dünyasını müdafaa için çok yönlü bir strateji geliştirmek zorunda kalmışlardır. Öncelikle, Müslüman olan ve İlhanlı düşmanlığı konusunda kendileriyle aynı safta yer alan Deşt-i Kıpçak'taki bir başka Moğol devleti Altın Ordu (1241-1502) ile ittifak kurdular. Bu iki Moğol devleti arasındaki husumet İlhanlı hükümdârı Hülâgû ile Altın Ordu hükümdârı Berke'nin (654-665/1256-1266), Moğol büyük hanı Mengü'nün (1251-1259) ölümünün ardından kardeşleri arasında çıkan bölge paylaşımı mücadelesinde farklı saflarda yer almalarına kadar geriye gitmekteydi.²⁰ Memlûk sultanı Baybars, bu çekişmeyi daha da derinleştirerek İlhanlıların etkinliğini kırma siyaseti güttü. Bu amaçla Berke'ye mektuplar göndererek, onu İlhanlılarla mücadele etme konusunda teşvik etti. Karşılıklı elçiler gönderilmesi suretiyle ilişkiler daha da güçlendirildi.²¹ Bu ittifak, en azından bir süreliğine İlhanlıların Suriye'ye büyük bir saldırı yapmasına mani oldu.²² Memlûk Devleti'nin Altın Ordu ile yakın ilişkilerinin temelinde memlûk sisteminin²³ devamını sağlayan köle-

¹⁹ Bk. Ergan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 196; Kanat, "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti", s. 423-424, 426; krs. Kaşgarlı, *Kilikya Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, s. 21 vd.; Yiğit, *Memlûkler*, VII, 48, 146.

²⁰ Thorau, Peter, *The Lion of Egypt Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century* (İng. çev. P. M. Holt), London, New York, 1992, s. 123-124; Devlet, "Altın Ordu", IX, 107.

²¹ Thorau, *The Lion of Egypt*, s. 124-125; Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Ages The Early Mamluk Sultanate (1250-1382)*, Illinois, 1986, s. 51; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", s. 33, 35-36.

²² Spuler, *İran Moğolları*, s. 71-72; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", s. 36.

²³ Askerî amaçlı köle satın alarak bunları ordularda istihdam etme usulü önceden beri bilinmekle birlikte bunun sistemli bir hale gelmesi Abbâsilerle başlamış, en mütakâmil şekline bizzat bu köle-askerlerin kurdıkları Memlûk Devleti'nde ulaşmıştır. Bu dönemdeki sisteme göre, ağırlıklı olarak Orta Asya ve Kafkasya'dan getirilen ve genellikle Türk kökenli Müslüman olmayan memlûkler, halkın geri kalanına nispetle imtiyazlı bir grup olan hoca lâkaplı köle tacirleri tarafından belirli merkezlerden alınmak suretiyle Mısır ve Suriye'ye ulaştırılıyordu. Buralardaki köle pazarlarında bunların meziyetlilik, güç, uzun boy vb. özelliklere sahip olanları ve genellikle küçük yaşta bulunanları yüksek bedellerle satın alınarak Memlûk Devleti'nde sultanların sarayı olarak kullanılan Kal'at'ülcebel'deki kışalarda (tubâk), dinî ve askerî eğitimden geçiriliyorlardı. Daha sonra yetişkinlik çağına gelince azat ediliyor ve aldıkları itâka denilen diplomalarıyla hem bunu belgeliyor hem de askerî sınıfa girmiş oluyorlardı. Bunun ardından, aralarındaki kabiliyetli memlûkler, emîrlik sırfına geçiyor ve bundan sonra en üst askerî rütbe olan yüzler emîrliğine, hatta şartlar müsait

askerlerin ekseriyetle bu devletten geliyor olması da yatıyordu. Ortak düşmanları İlhanlıların kara yolunun üzerinde olması bu iki devletin bağlantısını deniz yoluyla sınırılıyor, bu da deniz yolunun üzerinde hâkim olan Bizans Devleti'ni anahtar konuma getiriyordu. Dolayısıyla hem Memlûk hem de Altın Ordu devletleri Bizans'la anlaşmak zorundaydı. Bu sıralardaki Bizans İmparatoru VIII. Mihail (1259-1282), muhtemelen İlhanlılarla olan iyi ilişkilerini Anadolu Selçuklularına karşı bir baskı unsuru olarak kullanmayı tercih ettiğinden Memlûk ve Altın Ordu devletleri ile anlaşma yapmaktan kaçınıyordu.²⁴ Ancak Hülâgû'nun ölümünün ardından VIII. Mikhail'in tavrını değiştirmeye başladığı ve Bizans Devleti'ne zarar veren Bulgarları baskı altında tutmak için bu devletlerle dostluk kurmayı siyasetine daha uygun bulduğu belirtilmektedir.²⁵

Sonuçta Memlûkler güttükleri çok yönlü siyaset neticesinde asıl düşmanları olan İlhanlıları genellikle yalnız bırakmayı başarmışlardı. Bununla birlikte Suriye'deki Haçlı devletlerinin ve İlhanlılara yardımcı olan Ermenilerin oluşturdukları tehdidin de farkındaydılar. Nitekim Aynicâlût Savaşı'ndan sonra başlattıkları bir dizi akın neticesinde VII. (XIII) asrın sonlarına kadar Suriye'deki Haçlı devletlerini tamamen ortadan kaldırdılar. Bu akınlarla paralel olarak devam eden İlhanlılara karşı mücadeleleri ise bunların VIII. (XIV) asrın ortalarında tarih sahnesinden çekilmeleriyle nihayet bulacaktır. Tabii olarak İlhanlıların müttefikleri Ermeniler de bu mücadelede Memlûklerin hedefi haline gelecektir.

Memlûkler Döneminde Tarsus

İlk dönemlerde İlhanlılar ile yapılan mücadele sebebiyle Memlûklerin doğrudan ilgi sahasına giren Ermeni hâkimiyetindeki Tarsus,²⁶ Memlûk tarihçilerinin eserlerinde özellikle VIII. (XIV) asrın ortalarından itibaren sıkça yer verdikleri bir şehirdir. Memlûkler döneminde coğrafi bilgiler veren bazı tarihçiler, Tarsus'u, Şam bölgesinde ve bu bölgedeki şehirlerden Halep mülhakatı içerisinde

→ →

olursa tahta dahi çıkabiliyorlardı. Bu devlette söz konusu rütbelere çıkabilmenin öncelikli şartı memlûk sisteminin içinde yer almaktır. Yani memlûk olmak bir ayrıcalık kabul ediliyordu. Böylece memlûk sisteminin oluşturduğu bir askerî aristokrasi vücuda getirilmişti. Ancak bu aristokrasi tek nesilli idi. Sultanlarınkiler de dâhil olmak üzere bu sistemin içinde yetişenlerin çocukları memlûk kabul edilmiyor ve bunlar "evlâdû'n-nâs" adıyla memlûklerden daha aşağı ve istisnalar dışında kırklar emîrliği rütbesini aşamayan bir askerî sınıf meydana getiriyorlardı. Bu nedenle mütemadiyen yeni memlûk alımına gidilmek suretiyle sistemin devam etmesi sağlanıyordu. Memlûk sistemiyle ilgili daha geniş bilgi için bk. Ayalon, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi" (çev. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 1989, IV, s. 212-247; a.mlf., "Mamlûkiyyât", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam (JSAI)*, Jerusalem, 1980, II, s. 328 vd.; a.mlf., "Mamlûk Military Aristocracy-A Non-Hereditary Nobility", *JSAI*, 1987, X, s. 205-210; Humphreys, "The Emergence of the Mamluk Army", *Studia Islamica*, Paris, 1977, XLVI, s. 147-179; Manjikian, Sevak Joseph, *Education and Training Under the Mamlûks* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), McGill University Institute of Islamic Studies, Montreal-Quebec, 1998, s. 15 vd.; Kızıltoprak, Süleyman, "Memlûk Sistemi", *Türkler*, V, s. 320-334; a.mlf., "Memlûk", *DİA*, İstanbul, 2004, XXIX, s. 87-89; Çetin, *Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*, s. 42-74.

²⁴ Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi* (çev. Fikret İşıltan), Ankara, 1981, s. 423-424; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", s. 32.

²⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, s. 424; ayrıca bk. Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, s. 91 vd.

²⁶ Memlûkler öncesi Tarsus tarihi için bk. Darkot, Besim, "Tarsus", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, Ankara, 1979, XI/1, s. 21; Bilgili, Ali Sinan, "Tarsus", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, s. 111-112.

zikrederler ve "Âhiru's-Şâm (Şam bölgesinin son noktası)" olarak nitelendirirler.²⁷ Özellikle Kalkaşendî (ö. 821/1418), Tarsus ile alâkalı verdiği geniş bilgi ve bu şehrin Müslümanlarla düşmanları (Ermeniler, Rumlar) arasında sınır oluşuna işaret etmesi bakımından diğerlerinden ayrılır.²⁸ Dolayısıyla Memlûk tarihçileri Torosları sınır kabul ederek güneyde kalan ve Tarsus'tan Antakya'ya kadar uzanan bölgeyi Bilâdü'sşâm'dan sayıyorlardı. Ayrıca Tarsus, Memlûklerin kuzeybatı sınırının en uç noktasını oluşturan şehir idi.²⁹ Ancak bu noktada şunu da ifade etmek gerekir ki, Tarsus'un Memlûk Devleti için bir sınır noktası oluşturması 761 (1360) senesinden sonra, yani bu şehrin Memlûk hâkimiyetine girmesinin ardından gerçekleşmiştir. Nitekim Ebû'l-Fidâ (ö. 732/1331) ve İbn Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1349) gibi erken dönem Memlûk tarihçi ve coğrafyacılara Tarsus'u Memlûk Devleti'nin bir sınır şehri olarak nitelendirmezler. Daha sonra yaşayan müelliflerden Kalkaşendî ise hem şehirle ilgili geniş bilgi sunar hem de Tarsus'u, Halep'e bağlı dokuz suğûr ve avâsım nâibliğinden biri olarak tavsif eder.³⁰ Dolayısıyla Memlûkler döneminde Tarsus'u ele alırken, şehrin VIII. (XIV) asrın ikinci yarısından itibaren Memlûk Devleti hâkimiyetine girmiş olduğu gerçeğini dikkate almak gerekir. Bununla birlikte Tarsus'a yönelik Memlûk akınlarının çok erken sayılabilecek bir dönemde VII. (XIII) asrın ikinci yarısından sonra başladığı da belirtilmelidir.

Memlûklerin Çukurova ve Tarsus'a yönelik ilk akınları, 664 (1266) senesinde gerçekleştirilmiştir. Bu akının nedeni, tahmin edilebileceği gibi, Ermenilerin Moğollarla birlikte hareket ederek Memlûkleri zor durumda bırakmalarıydı. Moğolların metbuluğunu kabul eden Ermeni Kralı Hetum, Bağdat'ın istilâ edilmesinden sonra Suriye'nin de işgali için Hülâgû'yu teşvik etmiş, hatta damadı olan Antakya prensi VI. Bohemond (1252-1268) ile birlikte bu işgal hareketine bizzat katılmıştı. Bu sefer neticesinde Moğollar tarafından kendisine verilen Halep çevresindeki Memlûk Devleti'ne ait bazı kaleleri de işgal etmişti.³¹ Ermenilerin Moğollara güvenerek gerçekleştirdikleri bu saldırılar sonucunda Memlûk sultanı Baybars harekete geçmeye karar verdi. Ermeni tarihçiler, Baybars'ın Hetum'dan Moğolların yardımıyla istilâ ettiği kalelerin teslim edilmesini talep etti-

²⁷ Bk. İmâdüddin İsmail b. Ali Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-büldân*, Beyrut, t.s., s. 236; Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtede ve'l-haber fî eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men 'asarahüm min zev'l-sultânî'l-ekber*, nşr. Halil Şehhâde, I-VIII, Beyrut, 2001, I/86; Garsüddin Halil İbn Şahin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfî'l-memâlik ve beyânî't-turuk ve'l-mesâlik*, nşr. Paul Ravaisse, Paris, 1894, s. 50.

²⁸ Bk. Ahmed b. Ali el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ*, I-XV, Kahire, 1910-1920, IV/130, 133.

²⁹ Çetin, Altan, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, Ankara, 2009, s. 23.

³⁰ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV/228.

³¹ Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 10. Memlûk tarihçileri, Ermenilerin bu saldırılarıyla ilgili geniş bilgi vermektedir. Bk. Ebû'l-Fazl Muhyiddin Abdullah İbn Abdüzzahir, *er-Ravzû'z-zâhir fî şireti'l-Melikî'z-Zâhir*, nşr. Abdülaziz el-Huveytur, Riyad, 1976, s. 192-193, 196; Rükneddin Baybars el-Mansûrî en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hrtâî, *Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-Hicre*, nşr. Donald S. Richards, Beyrut, 1998, s. 88; Takıyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. M. Mustafa Ziyâde-Said A. Aşûr, I-XII, Kahire, 1956-1973, I/510, 511.

ğini, Moğollara güvenen kralın bu isteği reddetmesi üzerine, Memlûklerin güçlü bir orduyla Sis ve civarını ele geçirerek tahrip ettiğini naklederler.³² Hıristiyan tarihçilerden Gregory Ebû'l-Ferec (ö. 1286) ise Baybars'ın, Kral Hetum'dan Memlûklere vergi ödemesi ve erzak temin etmesi talebinde bulunduğunu, kralın Moğollardan çekinerek buna yanaşmaması üzerine Memlûk saldırısının gerçekleştiğini kaydeder.³³ Her ne kadar çeşitli sebepler ileri sürülüyorsa da, bu büyük çaplı sayılabilecek seferin Ermenilerin özellikle Aynicâlût Savaşı başta olmak üzere birçok hadisede Moğolları desteklemesi yüzünden yapıldığı açıktır. Bazı araştırmacıların da ifade ettiği gibi Sultan Baybars böyle bir fırsatı beklemiş, şartlar müsait olunca da onları sert bir şekilde cezalandırmıştır.³⁴ Nitekim Sultan Baybars, Safed'i Haçlılardan geri aldıktan sonra Şam bölgesinden ayrılmamış, Eyyübî hanedanından Hama melikinın genel komutası altında ve İzzeddin Ogan (ö. 675/1276)³⁵ ile Seyfeddin Kalavun'un da (el-Melikü'l-Mansur [678-689/1280-1290]) komutanlık ettiği büyük bir Memlûk birliğini Çukurova'ya, Ermenilerin üzerine yollamıştı (Zilkade 664/Ağustos 1266). Bu birlik Derbsâk³⁶ civarında Ermeni kralı Hetum'un oğlu Leon komutasındaki Ermenileri büyük bir bozguna uğrattı. Hetum'un büyük oğlu Leon'u esir alan, küçük oğlu Toros ve birçok akrabasını öldüren Memlûk ordusu ilerleyişini sürdürerek Ermeni Krallığı'nın başkenti Sis'e (Kozan) girdi. Memlûk ordusunun genel komutanı olan Hama meliki burada kalırken, Emîr İzzeddin Ogan kuzey tarafına, Anadolu'nun içlerine doğru ilerledi, Seyfeddin Kalavun ise Misis, Adana, Ayas ve Tarsus'a yöneldi. Memlûk ordusu bu şehirlerde büyük bir yağma ve tahrip faaliyetine girişti. Daha sonra çok sayıda esir ve ganimetle Şam bölgesine geri döndü.³⁷ Gregory Ebû'l-Ferec, Memlûk ordusunun bu sefer sırasında Misis, Ayas ve Adana'yı tahrip ettiğini, ancak Tarsus'a girmediğini ileri sürmekte,³⁸ Ermeni tarihçiler de tahribatın Adana'ya kadar uzandığı³⁹ şeklindeki ifadeleriyle zımnen onu teyit etmektedirler. Diğer taraftan Sultan Baybars, seferin muvaf-

³² Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar, Vartan Vakayinâmesi*, s. 186-187; Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi* (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul, 2007, s. 68.

³³ İbnü'l-İbrî Gregory Ebû'l-Ferec (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi* (çev. Ömer Rıza Doğrul), I-II, 3. baskı, Ankara, 1999, II/586.

³⁴ Bk. Spuler, *İran Moğolları*, s. 83; Kanat, "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti", s. 430-431.

³⁵ Semmülmekt olarak da tanınan, Baybars döneminin nüfuzlu ve büyük emirlerinden İzzeddin Ogan hakkında bk. Yünîni, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, III/230; Ebû'l-Mehasin Cemaleddin Yusuf İbn Tağriberdi, *el-Menhelû's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, nşr. Muhammed M. Emin-Nebî Muhammed Abdülaziz, I-XII, Kahire, 1984-2006, III/187-188.

³⁶ Hatay Kırıkhan civarında önemli bir geçiş noktası olan Derbsâk hakkında bk. Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 10 dn. 13.

³⁷ İbn Abdüzzahir, *er-Ravzü'z-zâhir*, s. 269-271; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 104-105; Yünîni, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, II/343-344; Ahmed b. Abdülvehhab en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnüni'l-edeb*, XXX, nşr. Muhammed A. Şâire-M. Mustafa Ziyâde, Kahire 1990, s. 290-292; Makrizî, *es-Süülük*, I/551-552; Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 10.

³⁸ Gregory Ebû'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/586.

³⁹ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar, Vartan Vakayinâmesi*, s. 187; Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, s. 70.

fakiyetle neticelenmesinden o kadar memnun olmuştu ki, kendisine zafer müjdesini getiren askere bin dinar ve tabihâne emîrliği⁴⁰ payesini bağışladı.⁴¹

Memlûklerin bu sefer sırasında gerçekleştirdiği tahribat, Ermenileri çok etkilemiştir.⁴² Ermeni tarihçiler, özellikle Kralın bir oğlunun öldürülmesi ve diğerinin de esir olarak Mısır'a götürülmesi konusunda duyulan üzüntü ve kederi satırlarına yansıtır. Bunlardan Aknerli Grigor (ö. 1335), bu sefer sırasında bir manastırda gizlenen Kral Hetum'un, oğullarını kaybetmesi sebebiyle yaşadığı kederi uzunca bir şekilde anlatır.⁴³

‘Büyük keder içindeki Kral Hetum, Mısır’da esaret altında bulunan oğlu Leon’u kurtarmak için mütemadiyen Memlûklerden talepte bulunuyor, karşılığında da para, mal ve bazı kaleleri vermeyi teklif ediyordu. Nihayet 666 (1268) senesinde Baybars, Hetum’un bu talebini iki şartla kabul edeceğini bildirdi. Bunlardan birincisi Halep’in Moğollar tarafından istilâsı sırasında (658/1260) esir düşen Sungur el-Aşgar’ın (ö. 691/1292)⁴⁴ serbest bırakılmasını sağlaması, ikincisi de Halep civarında Moğolların yardımıyla ele geçirmiş olduğu kaleleri geri vermesiydi. Ermeni Kralı Hetum bu şartları düşünmek ve durumu tâbi olduğu Moğollara bildirerek onların onayını almak üzere mühlet istedi. Neticede bazı küçük ihtilafların da halledilmesiyle iki taraf arasında Antakya’da anlaşma imzalandı (Ramazan 666/Mays 1268). Daha sonraki süreçte, istilâ edilen kaleler Memlûklere teslim edildi, Prens Leon serbest bırakıldı ve Sungur el-Aşgar

⁴⁰ Memlûk ordusu yüzler, kırklar, yirmiler ve onlar emîrleri şeklinde sıralanan bir hiyerarşik yapıya sahipti. En üst rütbeyi hâiz grup ümerâü'l-mîn” veya “mukaddemü'l-ülûl” olarak da tabir olunan emîrlerdi. Harp dışındaki zamanlarda bunların emirleri altında her türlü ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü oldukları en az yüz süvari bulunur, savaş sırasında ise ecnâdü'l-halka denilen iktâlî askerlerden bin kişiye komuta ederlerdi. Bu nedenle onlara “emîrû mie ve mukaddemü elf” unvanları da verilir. Rütbece onların ardından “ümerâü tablâne” (bando emirleri veya kırk başılar) denilen grup gelirdi. Tabihâne emîrlinin komutaları altında, bazılarınınki yetmişe ulaşmakla birlikte genellikle kırk memlûk bulunurdu. Daha sonra ise emirleri altında on-yirmi arası memlûk bulunan “ümerâü işrinât” veya “aşerât” (yirmiler emirleri), on memlûk bulunan “ümerâü aşere” (on başılar, onlar emirleri) ve beş memlûk idare eden “ümerâü hamsevât” (beşler emirleri) geliyordu. Rütbelele alâkalı daha geniş bilgi için bk. Şihabeddin Ahmed b. Yahya İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ıbsâr fî memâlikü'l-emsâr: Memâlikü Mısır ve's-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Yemen*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, Kahire, 1985, s. 27, 28; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV/14-15; Makrîzî, *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr (el-Hitat)*, I-II, Beyrut, ts., II/215-216; İbn Şahin ez-Zâhiri, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik*, s. 113; Ayalon, “*Studies on the Structure of the Mamluk Army -II-*”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies (BSOAS)*, London, 1953, XV, s. 467-471; Çetin, “*Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat*”, s. 146-150.

⁴¹ İbn Abdüzzahir, *er-Ravz'z-zâhir*, s. 271; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 105; Makrîzî, *es-Sülûk*, I/552

⁴² Aktan, “*Memlûk-Haçlı Münasebetleri*”, s. 418.

⁴³ Bk. Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, s. 70 vd.; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Aknerli Grigor, *Okçu Milletler Tarihi*, s. 147-151.

⁴⁴ Dimaşk'ta saltanat nâibliği görevini de yürüten büyük emîrlerden Sungur el-Aşgar'ın hayatı hakkında bk. Fazlullah b. Ebû'l-Fahr es-Sukâî, *Tâfi Kitâbi Vefeyâtü'l-a'yân*, nşr. ve Frans. çev. Jacqueline Sublet, Dimaşk, 1974, Arapça kısım s. 85-86; Şemseddin Muhammed b. Osman ez-Zehabi, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm: sene 691-700*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Beyrut, 2000, s. 119-120; Selâhaddin Halil b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. Helmut Ritter v.dğr., I, Wiesbaden, 1962-, XV/490-495; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, VI/87-95.

da Mısır'a sağ salim döndü.⁴⁵ Bazı araştırmacılar Hetum'un böyle bir anlaşma imzalamayı kabul etmesinde, Baybars'ın Antakya'yı fethetmesi, dolayısıyla Kilikya yolunun Memlûklere açılmasının da önemli rolü olduğu kanaatindedir.⁴⁶ Esasen, Memlûk tarihçisi Yûnînî'nin (ö. 726/1326) bu hadiseyle ilgili kullandığı ifadeler de⁴⁷ böyle bir yoruma imkân verir mahiyettedir.

Ermenilerle imzalanan anlaşma, üzerinden yedi yıl geçmeden bozuldu. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Ermenilerin Moğollara tâbi olması, onların Memlûk Devletiyle ilişkilerini daima zora sokan bir unsurdu. Ermeniler muhtemelen yine Moğollara güvenerek anlaşmanın bazı şartlarını ihlal etmişler, ödemeleri gereken vergileri yollamamışlardı. Ayrıca Mısır'a giden ticaret kervanlarına da zarar vermişlerdi. İkazlara rağmen bu tutumlarını sürdürünce, Sultan Baybars bizzat komuta ettiği bir orduyla Kilikya'ya sefere çıktı (673/1275). Öncü birliklerin başında gönderdiği Seyfeddin Kalavun ve bazı emîrlere Misis ve civarındaki Ermenileri bertaraf ederek çok miktarda ganimet ele geçirdiler. Onların arkasından Çukurova'ya gelen Baybars Sis'te karargâh kurdu ve Adana, Ayas ve Tarsus gibi şehirlere birlikler yolladı. Kendisi de Ermenilerin başkenti olan Sis'teki tekfur saraylarını yıktırdı, bahçelerini tahrip ettirdi. Hem Baybars'ın hem de civara gönderdiği birliklerin Ermeni bölgesinde gerçekleştirdikleri tahribat büyük oldu. Çok miktarda ganimet de ele geçirildi. Neticede yaklaşık dört ay süren bu seferin ardından Memlûk ordusu Sultan Baybars komutasında Dimaşk'a geri döndü.⁴⁸ Bu sefere Memlûk ordusuyla birlikte çok sayıda Türkmen de katılmıştı.⁴⁹ Söz konusu Memlûk birliğindeki askerler ve Türkmenlerin Tarsus'a vardıklarında burada medfun bulunan Abbâsî halifesi Me'mûn'un (198-218/813-833) mezarını ziyaret ederek, namaz kıldıkları da belirtilmektedir.⁵⁰

664 (1266) ve 673 (1275) yıllarında vuku bulan ve Tarsus'a kadar ulaşan bu seferlerden sonra 736 (1335) senesine kadar geçen sürede Memlûkler, Ermeniler üzerine birçok sefer daha gerçekleştirmiş ve bazı anlaşmalar yapmışlardır.⁵¹ 735 (1335) senesinde gerçekleşmiş olanı hariç Tarsus'a kadar ulaş-

⁴⁵ İbn Abdüzzahir, *er-Ravzû'z-zâhir*, s. 327-330; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 115; Yûnînî, *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, II/384-386; Makrîzî, *es-Sûlûk*, I/568-570; karşı Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, s. 77-78; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Aknerli Grigor, *Okçu Milletlerin Tarihi*, s. 152-153; Gregory Ebû'l-Ferec, *Abû'l-Farac Tarihi*, II/587, 588, 589.

⁴⁶ Bk. Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 10; F. Âşûr, *el-'Alâkâtü's-siyâsiyye*, s. 91.

⁴⁷ *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, II/385; ayrıca bk. Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, s. 78.

⁴⁸ İbn Abdüzzahir, *er-Ravzû'z-zâhir*, s. 432 vd.; Nâsiruddin Muhammed b. Ali İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk-Târîhu İbni'l-Furât*, VII, nşr. Kostantin Züreyk, Beyrut, 1942, VIII, nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin, Beyrut, 1939, IX/1, nşr. Kostantin Züreyk, Beyrut, 1936, IX/2, nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin, Beyrut, 1938, VII/28-31; ayrıca bk. Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 144-145; Makrîzî, *es-Sûlûk*, I/617-618.

⁴⁹ İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VII/30; Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 11.

⁵⁰ Turan, *Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye*, 8. baskı, İstanbul, 2004, s. 529.

⁵¹ Bu seferler ve anlaşmalar için bk. İbn Abdüzzahir, *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-usûr fi sîreti'l-Meliki'l-Mansûr*, nşr. Murad Kâmil-Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1961, s. 30-32; 92 vd.; Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre*, s. 166, 231, 316-317, 364, 366, 383-384, 388, 402; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, IV/47-48, 59-60, 64, 103-104, 106, 107; Şemseddin İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman ve enbâuh ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâih*, nşr. Ömer A. Tadmûrî, I-II, Beyrut, 1998, →→

madığını tespit ettiğimiz söz konusu seferleri bu sebeple ele almayacağız. 735 (1335) yılında gerçekleşen seferde ise Halep nâibi Altunboğa el-Alâî (ö. 742/1341)⁵² komutasında yola çıkan Memlûk birliklerinin Misis, Adana, Tarsus ve Ayas şehirlerine girdiği, bu şehirlerdeki önemli binaları ve ekinleri yaktıkları, birçok esir ve ganimetle Halep'e geri döndükleri kaydedilmektedir. Bu sefere Suriye'deki Türkmenlerin de iştirak ettikleri belirtilmektedir.⁵³

Neredeyse düzenli hale gelen bu Memlûk akınları Çukurova'daki Ermeni Krallığının direncini tamamen kırmış ve onları etkisiz hale getirmiştir. Ermeni Krallığı için asıl yıkım ise Sultan Ebû Saîd Bahadır'ın (717-736/1317-1335) vefatından sonra İlhanlıların hızla inkızaza sürüklenmesidir. Zira Anadolu üzerindeki Moğol baskısının kalkması hem buradaki Türk beyliklerine hem de Doğu, Güneydoğu Anadolu ve Suriye'nin kuzeyinde yaşayan ve Ermeniler için daima bir sıkıntı kaynağı olan Türkmenlere hareket serbestliği sağlamıştı. Bu durum Maraş ve civarında Dulkadiroğulları (1337-1522) gibi Türkmen beyliklerinin kurulmasına imkân verecektir. Daha önemlisi, Memlûklerin artık geçici taarruzları bırakıp Ermenilerin hâkim oldukları bölgeleri ilhaka girişmelerine de sebep olacaktır.⁵⁴ Nitekim daha 738 (1338) senesinde Ayas ve civarındaki bazı kaleler kesin bir şekilde Ermenilerin elinden alınmış, bu araziler Halep ve Dimaşk'taki ümeraya iktâ olarak tahsis edilmişti. Yine, bazı Türkmenler de bu bölgelere emîr olarak atanmıştı.⁵⁵ Faruk Sümer, Oğuzların Üçok koluna mensup Türkmenlerin bu seferin ardından Çukurova'yı yurt edindiklerini ifade eder.⁵⁶

İlhanlı hükümdarı Ebû Saîd Bahadır'ın vefatı ve İlhanlıların çöküşe geçmesinden sonra kendilerini himaye edecek bir güç kalmayan Ermeni Krallığı, 761 (1360) senesinde gerçekleşen Memlûk seferinin ardından bazı şehirlerin yanı sıra Tarsus'u da tamamen kaybedecektir. Memlûk tarihçilerinin bildirdiğine göre, 761 (1360) senesinde, Halep nâibi Emîr Seyfeddin Beydemir el-Hârizmî (ö. 789/1387)⁵⁷ sultanın emri üzerine büyük bir orduyla Çukurova'ya girdi. Adana,

→ →
I/149-150, 151, 390, 391, 392; Seyfeddin Ebû Bekir b. Abdullah İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer ve câmi'u'l-gurer*, IX, nşr. Hans R. Roemer, Kahire, 1960, s. 397-399; İbnü'l-Furât, *Târîhu İbni'l-Furât*, VII/117, 140, 141, 276-277, VIII/81, 156; Makrîzî, *es-Süülük*, I/650, 652, 716, 748, 784, 837-841, 922, 923, 949, II/30, 203, 208, 229, 237, 246, Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 11-14.

⁵² Halep ve Dimaşk'ta saltanat nâibliği yapan Altunboğa el-Alâî hakkında bk. Safedî, *el-Vâfi*, IX/361-363; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, III/53-56.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Havâdisü'z-zaman*, III/769-772; ayrıca bk. Bedreddin Hasan b. Ömer İbn Habîb, *Tezkiretü'n-nebiñ fi eyyâmî'l-Mansûr ve benîh*, nşr. Muhammed M. Emin-Saîd A. Aşûr, I-III, Kahire, 1976-1986, II/259-260; Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 14.

⁵⁴ Bk. Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 14-15; krs. Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, s. 225 vd.

⁵⁵ Bk. Makrîzî, *es-Süülük*, II/417-418, 429-430; Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 15-16.

⁵⁶ Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 17.

⁵⁷ Halep'ten başka Dimaşk gibi bazı önemli şehirlerde de nâiblik yapan Emîr Seyfeddin Beydemir el-Hârizmî'nin hayatı hakkında bk. Takıyyüddin Ebû Bekir b. Ahmed b. Muhammed İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, nşr. Adnan Derviş, I-IV, Dimaşk, 1977-1997, I/226-227; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine fi ayâni'l-mietî's-sâmine*, nşr. Abdülvâris Muhammed Ali, I-IV, Beyrut, 1997, I/303; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfi*, III/498-499.

Tarsus, Misis şehirlerinin yanı sıra bazı kaleleri fethetti ve büyük bir ganimetle Halep'e geri döndü.⁵⁸ Bu seferde Tarsus emanla alınarak,⁵⁹ şehrin anahtarları Memlûk sultanına gönderilmişti.⁶⁰ Tarsus'taki Ermenilerin silah ve atlarına el konmuş, burada esir olarak tutulan Müslümanlar da kurtarılmıştı.⁶¹ Emîr Seyfeddin Beydemir el-Hârizmî, sultanın iradesiyle Tarsus ve Adana'ya birer nâib tayin etmiş, yanlarına da bir miktar asker bırakmıştı.⁶²

Bu hadise Tarsus tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. Zira bundan sonra Tarsus şehri bir nâiblik ihdas edilerek resmen Memlûk topraklarına katılmış, dolayısıyla bir Türk-İslâm şehri oluşu tescil edilmiştir. Nitekim bu sefere komuta eden Emîr Seyfeddin Beydemir el-Hârizmî'nin Adana ve Tarsus'ta dönemin Memlûk sultanı el-Melikü'n-Nâsır Hasan (ikinci saltanatı: 755-762/1354-1361) adına hutbe okuttuğu ve para bastırıldığı⁶³ şeklindeki bilgiler bu durumu teyit eder. Diğer yandan, bu şehirlerin fethedilmesi Memlûk Devleti açısından da oldukça önemlidir. Zira bu şehirler, özellikle de Tarsus, Gülek Boğazı'nın güney çıkışının emniyet altına alınması bakımından ehemmiyet arz ediyordu.⁶⁴ Memlûklerin son dönem tarihçilerinden Abdülbâsit el-Malatî'nin (ö. 920/1514), Emîr Seyfeddin Beydemir el-Hârizmî'nin bu seferin hemen ardından bir taltif nişanesi olarak Dimaşk saltanat nâibliğine terfi ettirildiğini nakletmesi,⁶⁵ bu şehirlere verilen ehemmiyete işaret ediyor olmalıdır. Tarsus'a verilen önemi gösteren en önemli delillerden birisi, bu şehre tayin edilen nâiblerin "emîrû mie ve mukaddemü elf" denilen ve Memlûk askerî hiyerarşisinde en yüksek rütbe olan yüzler emîrleri arasından seçilmesi ve bizzat sultanın inhasıyla (mersûm şerif) görevlendirilmesidir.⁶⁶ Malatya ve Darendede gibi Memlûkler dönemindeki önemli hudut şehirlerine daha düşük rütbeli emîrlerin nâib olarak tayin edildiği⁶⁷ dikkate alındığında Tarsus'a verilen ehemmiyet daha iyi anlaşılabilir.

761 (1360) senesinde gerçekleşen bu seferin ardından fazla geçmeden 776 (1375) yılında civardaki Türkmen beylerinin de yardımıyla Ermenilerin elindeki son önemli şehir Sis de (Kozan) alınmış ve Memlûk tarihçisi Makrîzî'nin (ö. 845/1441) ifadesiyle bu sayede Hıristiyan (Haçlı) Ermenilerin devleti

İ
S
T
E
M
18/2011

⁵⁸ Ebû'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr., I-XIV, Beyrut, ts, XIV/284; Makrîzî, *es-Sülûk*, III/50; Bedreddin Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *İkdû'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân*, Veliyyüddin Efendi Ktp. Arap. Yazm., nr. 2395, s. 118-119.

⁵⁹ İbn Habîb, *Tezkiretû'n-nebîh*, III/230; İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III/160.

⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIV/284.

⁶¹ İbn Habîb, *Tezkiretû'n-nebîh*, III/230.

⁶² Makrîzî, *es-Sülûk*, III/50; İbn Kâdî Şühbe, *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III/161.

⁶³ İbn Tağrıberdî, *el-Menhelî's-sâfi*, III/499.

⁶⁴ Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, s. 28 krş. Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 18.

⁶⁵ Zeyneddin Abdülbâsit b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî el-Malatî, *Neylül'emel fî zeyli'd-Düvel*, nşr. Ömer A. Tedmürî, I-IX, Beyrut, 2002, I/316.

⁶⁶ Bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV/228; Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, s. 29-30.

⁶⁷ Bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, IV/228.

yıkılmıştır.⁶⁸ Bir başka Memlûk tarihçisi İbn Kâdî Şühbe de (ö. 851/1448) bu son fetihle Çukurova'ya ilk defa bir Türk devletinin hâkim olduğuna işaret etmektedir.⁶⁹ Dolayısıyla Memlûkler, civardaki Türkmenlerin de iştirakiyle gerçekleştirdikleri bu son akınlar neticesinde Çukurova bölgesine tamamen hâkim olmuş ve burayı bir Müslüman-Türk yurdu haline getirmişlerdir. Bölgeyi Ayas, Tarsus ve Sis şeklinde genellikle Memlûk ümerası arasından tayin edilen valilerin yönettiği üç nâiblik şeklinde idarî taksime tâbi tutmuşlardır.⁷⁰ Tarsus'un bir Memlûk şehri haline gelmesinden sonra Memlûk tarihçilerinin de bu şehre daha fazla yer verdiği ve buraya tayin edilen nâiblere sıkça işaret ettiği görülmektedir. Kaynaklarda Tarsus'tan, muhtemelen devletin merkezinden uzak olması nedeniyle, önde gelen idareciler ve ordu mensuplarının sürgüne gönderildikleri bir şehir olarak da bahsedilir.⁷¹

Daha sonraları Tarsus, bazen Karamanoğulları (654-879/1256-1474) ve Ramazanoğulları (753-1017/1352-1608) beylikleri ile Memlûkler, bazen de Osmanlı-Memlûk mücadelelerine sahne olan bir kavşak noktası haline gelmiştir. Memlûkler Tarsus'u bir nâiblik haline getirdikleri sırada Konya ve civarında hâkimiyet kurmuş olan Karamanoğulları da kuvvetli bir beylik olarak tarih sahnesine çıkmıştı. Memlûklerin Ermenileri devreden çıkarması gibi bazı önemli gelişmelerden istifade eden ve Memlûklerle genelde iyi geçinen Karamanoğulları, beyliklerinin hâkimiyet sahasını Kayseri'ye kadar ulaştırmışlardı.⁷² Devamlı surette genişleme siyaseti güden Karamanoğulları, 807 (1405) senesinde, Memlûk Devleti'ndeki iç çekişmelerden de⁷³ istifade ederek Tarsus'u kendi topraklarına kattılar. Memlûk tarihçileri şehrin, nâib tarafından rüşvet karşılığında Karamanoğullarına verildiğini nakleder.⁷⁴ Bu tarihten sonra yaklaşık on iki sene kadar Karamanoğullarının elinde kalan ve bazen Timurlenk (771-807/1370-1405) bazen de Karamanoğulları beyleri adına hutbe okunan Tarsus, 818 (1415) yılı başlarında Ramazanoğulları beyi Şehabettin Ahmet tarafından geri alınmış ve burada tekrar Memlûk sultanları adına hutbe okutulmaya başlamıştır.⁷⁵ Ramazanoğulları beyi Şehabettin Ahmet'in Zilhicce 819 (Ocak-

⁶⁸ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/238.

⁶⁹ *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, III/450.

⁷⁰ Bk. Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 19; Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, s. 27.

⁷¹ Bk. Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, s. 30-33.

⁷² Sümer, "Karamanoğulları", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, s. 457.

⁷³ Bk. Yiğit, *Memlûkler*, VII, 108; Koprıman, Kazım Yaşar, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Türkler*, V, s. 115; Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 79.

⁷⁴ Makrîzî, *es-Sülûk*, III/1148; Abdülbasit el-Malatî, *Neylû'l-emele*, III/115; Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr fî vekâi'd-dühûr*, nşr. Muhammed Mustafa, I-V, Kahire, 1982-1984, I/1, 707.

⁷⁵ Makrîzî, *es-Sülûk*, IV/309; Abdülbasit el-Malatî, *Neylû'l-emele*, III/283; ayrıca bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-umr*, nşr. Hasan Habeşi, I-IV, Kahire, 1998, III/55. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Makrîzî'den naklen, bu hadisenin Muharrem 823 (Ocak 1420) tarihinde gerçekleştiğini kaydetmektedir (*Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, 4. baskı, Ankara, 1988, s. 19). Oysa Makrîzî, söz konusu tarihte bu hadiseden değil, Karamanoğulları beyi Mehmet'in Kahire'de yap-

Şubat 1417) tarihinde vefatının ardından, Memlûkler Tarsus dâhil bütün Çukurova'yı tekrar doğrudan kendi idarelerine almışlar ve devletin yıkılışına kadar da bu hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir.⁷⁶

Diğer taraftan Şehabeddin Ahmet'in vefatının ardından Karamanoğullarının tekrar Tarsus'u ele geçirmesi Memlûkleri harekete geçirmiş, Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh (815-824/1412-1421), büyük bir orduyla Suriye üzerine sefere çıkmıştı (Rebîülevvel 820/Mayıs 1417). Sultanın harekete geçmesinden sonra Karamanoğulları beyi Mehmet, bir elçi göndererek özür beyan etmiş, Memlûk sultanı adına hutbe okutarak para bastırıldığını bildirmişti. Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh ise Karamanoğullarının Tarsus'u tekrar ele geçirmelerinden sonra şehrin anahtarlarını kendisine yollamamaları ve başka bazı icraatları nedeniyle onlara kızgındı. Kendisinin bu kadar yolu ve zahmeti sadece Tarsus için çektiğini söyleyerek elçiyi azarladı ve onların eman talebini reddetti. Sultan, Halep nâibi ve bir emîri Tarsus üzerine yolladı, şehir emanla teslim alındı. Buradaki Karamanoğulları valisi ve maiyeti hapsedildi. Bu sırada esas orduyla Elbistan'da bulunan Memlûk sultanı, Tarsus'un geri alınmasına çok sevindi. Şehri emânla teslim alan emîrlerden Şahin el-İdkârî'yi (ö. 820/1417'den sonra)⁷⁷ buraya nâib olarak tayin etti.⁷⁸

Şahin el-İdkârî Tarsus nâibliği sırasında kötü bir yönetim sergilemiş, yöre halkı da Karamanoğullarına başvurmuştu. Bu talep üzerine Karamanoğulları beyi Mehmet, oğlu Mustafa'yı Tarsus'a gönderdi. Ramazanoğulları beyi İbrahim de Karamanoğullarını destekliyordu. Şahin el-İdkârî bu durumu bildiren ve yardım isteyen bir mektubu Kahire'ye yolladı. Bunun üzerine sultan, bir yandan Halep nâibini yardım için görevlendirirken, bir yandan da Karamanoğullarını destekleyen Ramazanoğlu İbrahim Bey'i cezalandırmak için yerine oğlu Hamza'yı Adana nâibi olarak tayin etti. Bu tedbirlere rağmen gerekli yardım ulaşmadan Mustafa Bey Tarsus'u ele geçirdi ve nâib Şahin el-İdkârî'yi zincire vurarak babasına gönderdi (821/1418).⁷⁹

Karamanoğullarının bu hareketine çok kızan Memlûk sultanı el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh ertesi yıl oğlunun komuta ettiği büyük bir orduyu Elbistan üzerinden Karamanoğullarının hâkim olduğu bölgeye yolladı. Şam nâibini de Tarsus'u alması için görevlendirdi. Şam nâibi Ramazanoğlu Hamza Bey ve bazı Türkmen emîrleriyle Tarsus'un yanı sıra Misis ve Adana'yı da geri aldı. Daha sonra da birlikte hareket eden Ramazanoğulları beyi İbrahim ile Karamanoğul-

→ →

tıklarından dolayı hesaba çekilmesi ve hapse atılmasından bahsetmektedir (es-Sülûk, IV/518-519). Ayrıca, Uzunçarşılı, eserinin Ramazanoğullarından bahseden kısmında kendi verdiği bu biçimle çelişen kayıtlara yer vermektedir (Anadolu Beylikleri, s. 177).

⁷⁶ Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 46; krş. Darkot, "Tarsus", s. 21.

⁷⁷ Şahin el-İdkârî hakkında bk. İbn Tağrıberdî, el-Menhelü's-sâfi, VI/211-212; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, ed-Dav'ü'l-Hâmi' li-ehli'l-kami't-tâsi, I-XII, Kahire, ts., III/293.

⁷⁸ Makrîzî, es-Sülûk, IV/402-403, 406-407; İbn Hacer, İnbâü'l-ğumr, III/127-129; Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 46-47.

⁷⁹ İbn Hacer, İnbâü'l-ğumr, III/159-160, 172; krş. Makrîzî, es-Sülûk, IV/456, 457, 463, 466.

ları beyi Mehmet'in oğlu Mustafa'ya saldırarak onları büyük bir bozguna uğrattı (822/1419). Oğlu Mustafa öldürülen ve kendisi de yakalanan Karamanoğulları beyi Mehmet ise Kahire'de Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh'in huzuruna çıkarıldı. Sultan onu özellikle Tarsus'ta yaptıkları nedeniyle azarladı ve hapse attırdı.⁸⁰

Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh'in bu sert tutumu, Memlûk hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalan Karamanoğullarını bir süre Tarsus'tan uzak tutmaya yetti. Ancak 860 (1456) senesinde Karamanoğullarından İbrahim Bey isyan ederek Tarsus ve civarını ele geçirdi. Buna çok kızan Memlûk sultanı el-Melikü'l-Eşref İnal (857-865/1453-1461), büyük bir ordu hazırlattı. Önce keşif birlikleri yolladı. Daha sonra yola çıkan ordu, Karamanoğulları ülkesini tahrip etti ve onlara büyük zayıt verdi (861/1457).⁸¹ Sultanın yolladığı keşif birlikleri, Tarsus'taki Karamanoğulları valisini yakalayarak öldürdü, başını da Kahire'ye yolladı.⁸² Tarsus'un Memlûk ordusu tarafından Karamanoğullarından geri alınması hususunda Ramazanoğulları beyi Dündar'ın da yardımcı olduğu kaydedilmektedir.⁸³

Bundan sonra Tarsus'un tarihinde başka aktörler de devreye girecektir. Bunlardan biri olan Dulkadiroğulları 872 (1467) senesinde içinde Tarsus'un da bulunduğu bazı şehirleri istilâ ettiler.⁸⁴ Memlûkler, Tarsus'u ancak 876 (1471) senesinde, Dulkadiroğulları üzerine gönderilen Emîr Yeşbek min Mehdî'nin (ö. 885/1480)⁸⁵ büyük mücadeleleri sonucunda geri alabildi.⁸⁶ Emîr Yeşbek'in Ramazanoğlu beyini yanına bir miktar Memlûk askeri vererek Tarsus ve civarına gönderdiği ve bu birliğin büyük bir muhasaradan sonra şehri geri aldığı kaydedilmektedir.⁸⁷

Dulkadiroğulları tehlikesinin bertaraf edilmesinden sonra, Tarsus üzerinde iki büyük devletin, Osmanlılar ve Memlûklerin hâkimiyet mücadelesi başlamış-

⁸⁰ Makrîzî, *es-Sülûk*, IV/494-495, 518-519; İbn Hacer, *İnbâû'l-ğumr*, III/189, 197-198; Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 48, 49; krş. Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, s. 37.

⁸¹ İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, XVI, nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût, Kahire, 1972, XVI/97, 102, 109-110; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, II/334, 339, 340.

⁸² Abdülbasit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, VI/11; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, II/336-337.

⁸³ Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 52-53; Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, s. 37-38.

⁸⁴ Abdülbasit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, VI/281; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, II/460; Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, s. 38.

⁸⁵ Emîr Yeşbek min Mehdî hakkında bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Hâmi'*, X, 272-274; Abdülbasit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, VII/271, 274; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, III/170-171, 172-174, 177; Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Tolun, *Müfâkehethü'l-hillân fî havâdisi'z-zamân*, nşr. Halil el-Mansur, Beyrut, 1998, s. 26.

⁸⁶ Abdülbasit el-Malatî, *Neylü'l-emel*, VII/16; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, III/63.

⁸⁷ Hatîb el-Celverî, *İnbâû'l-hesr bi-ebnâi'l-asr*, nşr. Hasan Habeşî, Kahire, 1970, s. 328; Muhammed b. Mahmud İbn Ecâ, *Rihletü'l-Emîr Yeşbek min Mehdî ed-Devâdâr*, nşr. M. Ahmed Dühmân, Dimaşk, 1986, s. 54. Altan Çetin, muhtemelen dikkatinden kaçtığı için, Yeşbek'in Tarsus'u geri aldığı savaşla, Ramazanoğullarının Tarsus'u geri almak için yardımcı olmalarını iki ayrı hadise gibi nakletmiştir (*Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, s. 38).

tır. Esas itibariyle Hicaz su yollarının tamiri, Dulkadiroğullarına bey tayini ve Cem Sultan'ın Memlûklere iltica etmesi gibi sebeplerle⁸⁸ bozulan ilişkiler, iki devleti hasım haline getirmiştir. Daha birçok sebepten bahsetmek mümkünse de, Memlûk sultanı el-Melikü'l-Eşref Kayıtbay'ın (873-902/1468-1495), kendisine sığınan Cem Sultan'ı dostça kabul etmesi ve ona yardımcı olması, bu iki devleti savaşa götüren esas faktör olarak öne çıkar.⁸⁹ Sonuçta, 890 (1485) senesinde Osmanlılar, Memlûk Devleti'nin hâkimiyetindeki Gülek, Tarsus ve Adana'yı işgal etti.⁹⁰ Ancak ertesi yıl Memlûkler, bu şehirleri Osmanlıların elinden geri almaya muvaffak oldu.⁹¹ Daha sonra iki devlet arasındaki Çukurova'da hâkimiyet kurma amaçlı savaşların sürdüğü ve bu şehirlerin de Osmanlılarla Memlûkler arasında el değiştirdiği anlaşılmaktadır.⁹² Nihayet 896 (1491) senesinde, iki devlet arasındaki elçi teatileri neticesinde akdedilen sulha göre, Tarsus ve Adana'nın anahtarları Memlûk sultanına takdim edilmiş,⁹³ böylece Tarsus tekrar bir Memlûk şehri olmuştur. Tarsus'un Memlûklere iadesi hususunda bu şehir ve Adana'nın Mekke ve Medine (Haremeyn) vakfı kabul edilmesinin de önemli rolü olduğu belirtilmektedir.⁹⁴ Memlûk kaynakları, Tarsus'un Osmanlılar tarafından Memlûklere teslim edilmesinden sonra nâib tayinleri ve bazı idarecilerin bu şehre sürülmesi gibi hadiseler dışında Tarsus'tan fazla bahsetmez. Bu durum, Memlûk Devleti'nin Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmasına kadar Tarsus'ta önemli sayılabilecek siyasî ya da askerî bir hadisenin olmamasına bağlanabilir. Osmanlıların Memlûk Devleti'ni ortadan kaldırmasına kadar geçen süreçte bir Memlûk şehri olarak hayatini sürdüren Tarsus, Mercidâbık Savaşı'nın ardından Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Receb 922/Ağustos 1516).⁹⁵

Bir buçuk asrı aşan bir süre Tarsus'u hâkimiyeti altında tutan Memlûkler,

⁸⁸ Memlûk Osmanlı ilişkileriyle alakalı geniş bilgi için bk. Yiğit, *Memlûkler*, VII, 148 vd.; Tekindağ, "Fâtih Devrinde Osmanlı-Memlûk Münasebetleri", *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1976, XXX, s. 73-85; a.m.f., "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi, İlk Osmanlı-Memlûk Savaşları (1485-1491)", *Belleten*, Ankara, 1967, XXXI/123, s. 345-373.

⁸⁹ Bk. Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", s. 31.

⁹⁰ Abdülbasit el-Malatî, *Neylû'l-emel*, VII/421; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, III/218; Şihabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer İbnü'l-Himsî, *Havâdisü'z-zamân ve vefiyâtü's-şüyûh ve'l-akrân*, nşr. Ö. Abdüsselam Tedmürî, I-III, Beyrut, 1999, I/302; Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", s. 351; krş. İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân*, s. 61.

⁹¹ İbnü'l-Himsî, *Havâdisü'z-zamân*, I/306; krş. Abdülbasit el-Malatî, *Neylû'l-emel*, VIII/18; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, III/226.

⁹² Bk. Abdülbasit el-Malatî, *Neylû'l-emel*, VIII/107, 113, 116, 117, 118, 121, 123, 124, 139, 142; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, III/250, 255-257, 261; İbnü'l-Himsî, *Havâdisü'z-zamân*, I/312, 314; İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân*, s. 77, 80, 83, 85, 90; Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", s. 351 vd.

⁹³ Abdülbasit el-Malatî, *Neylû'l-emel*, VIII/187, 194, 226, 231; İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, III/281-282, İbnü'l-Himsî, *Havâdisü'z-zamân*, I/325, 326-327, 331; İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân*, s. 115, 119-120, 121, 122.

⁹⁴ Bk. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, I-V, 4. baskı, Ankara, 1999, III/271; Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", s. 372-373; Darkot, "Tarsus", s. 21.

⁹⁵ Bk. İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zühûr*, V/102; İbnü'l-Himsî, *Havâdisü'z-zamân*, II/286, 287, 288; İbn Tolun, *Müfâkehetü'l-hillân*, s. 334 vd.; Emecen, Feridun, "Mercidâbık Muharebesi", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, s. 175-176; Darkot, "Tarsus", s. 21-22; Çetin, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, s. 40.

bu şehirde bazı eserler de bırakmışlardır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Halep nâibi Emîr Seyfeddin Beydemir el-Hârizmî, şehri Ermenilerden aldıktan sonra buradaki bir kiliseyi (Ayasofya Kilisesi) camiye çevirtmiştir. Bu cami, Begtemür, Bay-Temür, Câmî-i Atîk (Eski Cami) gibi isimlerle anılmaktadır.⁹⁶ Memlûk sultanlarından el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Çakmak (842-857/1438-1453) tarafından inşa ettirildiği tahmin edilen Çakmakıyye (Debbâğhâne) Medresesi ve birkaç defa Tarsus'ta saltanat nâibliği görevini de üstlenmiş olan Memlûk sultanlarından el-Melikü'l-Eşref Kansu Gavri'nin (906-922/1501-1516)⁹⁷ yaptırdığı Hz. Dânyâl Türbesi de burada zikredilmelidir. Ancak bu son iki yapının söz konusu sultanlar tarafından inşa ettirilmiş olduğu şeklindeki bilgileri Memlûk kaynaklarından tevsik ve teyit edemediğimizi belirtmeliyiz.

SONUÇ

Memlûkler, sahip oldukları geniş toprakları koruyabilmek için özellikle Moğol İhanlılarla giriştikleri mücadeleler esnasında, Suriye'nin kuzeyine göç etmiş bulunan Türkmen gruplarını bölgede iskân etmek, liderlerine emîrlik vermek suretiyle hem Halep ve civarında hem de Çukurova bölgesinde Müslüman-Türk unsurların nüfus bakımından kesafet kazanmasını temin etmişlerdir. Böylece bir tampon güç oluşturmuşlardır. Bu gruplar daha sonra Çukurova ve civarında kurulacak Türk beyliklerinin de nüvesini teşkil edecektir.

Moğollarla mücadele etmek için çok yönlü bir siyaset güden Memlûkler, bu uğurda önelerinde engel olarak gördükleri bütün hasımlarını birer birer ortadan kaldırdılar. Öncelikle Haçlıları devreden çıkardılar, Çukurova'daki Ermenileri ise bazen akınlar düzenleyerek bazen de tehdit ederek etkisiz hale getirdiler. Bunun ardından önceden beri Çukurova'ya yönelik olarak sürdürdükleri akınları, İhanlıların zayıflaması ve bir tehdit olmaktan uzaklaşmasıyla himayeden mahrum kalan Ermeni Krallığını ortadan kaldırmakla sonuçlandırdılar. Bu esnada Çukurova bölgesi ve Tarsus'u da hâkimiyetleri altına aldılar.

Bundan sonra Memlûk Devleti'nin karşısına Karamanoğulları, Dulkadiroğulları ve Osmanlılar gibi yeni hasımlar çıkmıştır. Memlûkler, kısa süreli olarak elinden çıksa da her seferinde Tarsus'u bu yeni hasımlarından geri almayı başarmışlardır. Tarsus ve Çukurova'daki diğer şehirleri geri almak için Osmanlılarla ciddi savaflara da girişmişlerdir. Ne var ki, çağın gerektirdiği askerî islahatı gerçekleştiremeyen Memlûk Devleti, hem bu yüzden hem de iktisadî açıdan zor durumda olduğundan Osmanlılar karşısında tutunamamıştır. Memlûk Devleti, Mercidâbık Savaşı'ndan sonra Tarsus'u kaybetmiş, Ridâniye Savaşı'nın ardından da tarih sahnesinden çekilmiştir.

Hâkim olduğu dönemde Tarsus'u Halep'e tâbi bir nâiblik haline getiren

⁹⁶ Bk. Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar", s. 18.

⁹⁷ Abdülhay b. Ahmed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, nşr. Abdülkadir el-Arnaüd-Mahmud el-Arnaüd, I-X, Dimaşk, 1986-1993, X/159-160.

Memlûk Devleti, burada saltanat nâibi olarak görevlendirdiği kişileri, birkaç istisna dışında, en üst rütbeye sahip ümera arasından seçmiştir. Karamanoğullarının Tarsus'u ele geçirmesi üzerine 820 (1417) senesinde bizzat Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh'in bu şehri geri almak için sefere çıkmış olması, Tarsus'a verilen ehemmiyeti gösteren önemli bir örnektir.

Kaynaklar:

- » Abdülbasit el-Malatî, Zeyneddin b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî (ö. 920/1514), *Neylü'l-emel fi zeyli'd-Düvel*, nşr. Ö. Abdüsselam Tedmürî, I-IX, Beyrut, 2002.
- » Âdil İ. M. Hilâl, *el-'Alâkât beyne'l-Muğûl ve Avrûbâ ve eseruhâ 'ale'l-'âlemi'l-İslâmî*, el-Herem, 1998.
- » Aknerli Grigor (ö. 1335), *Okçu Milletinin Tarihi* (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul, 2007.
- » Aktan, Ali, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1997, sy: 106, s. 416-451.
- » Amitai-Preiss, Reuven, *Mongols and Mamluks The Mamluk-İlkhaniid War, 1260-1281*, Cambridge, 1996.
- » Âşûr, Fayed Hammâd, *el-'Alâkâtü's-siyâsiyye beyne'l-Memâlik ve'l-Muğûl fi'd-Devleti'l-Memlûkiyyeti'l-Ülâ*, Kahire, 1976.
- » Ayalon, David, "Bahri Mamlûks, Burjî Mamlûks-Inadequate Names for the Two Reigns of the Mamlûk Sultanate", *Târîh*, Philadelphia, 1990, I, s. 3-53.
- » —, "From Ayyubids to Mamluks", *Revue des Études Islamiques*, Paris, 1981, XLIX, s. 43-57.
- » —, "Mamlûk Military Aristocracy-A Non-Hereditary Nobility", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, Jerusalem, 1987, X, s. 205-210.
- » —, "Mamlûkiyyât", *JSAI*, 1980, II, s. 321-349.
- » —, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi" (çev. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 1989, IV, s. 211-247.
- » —, "Names, Titles and 'nisbas' of the Mamlûks", *The Mamlûk Military Society, Collected Studies*, London, 1979, s. 189-232.
- » —, "Studies on the Structure of the Mamluk Army-I", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, London, 1953, XV, s. 202-228; aynı makale II, a.e., London, 1953, XV, s. 448-476; aynı makale III, a.e. London, 1954, XVI, s. 57-90.
- » Ayaz, Fatih Yahya, "Memlûk-İhanlı İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)" *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya, 2007, XV, s. 1-32.
- » el-Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451), *'ikdû'l-cûmân fi târihi ehli'z-zamân Beyazıt Veliyyüddin Efendi Ktp. Arap. Yazm., nr. 2395.*
- » Baybars el-Mansûrî, Rükneddin en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hitâî (ö. 725/1325), *Zübdetü'l-fikre fi târihi'l-Hicre*, nşr. Donald S. Richards, Beyrut, 1998.
- » Bilgili, Ali Sinan, "Tarsus", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, s. 111-114.
- » Çetin, Altan, "Memlûk Devletinde Askerî Teşkilat (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2002.
- » —, *Memlûk Devleti'nin Kuzey Sınırı*, Ankara, 2009.
- » Darkot, Besim, "Tarsus", *İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 1979, XII/1, s. 18-24.
- » Devlet, Nadir, "İhanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IX, İstanbul, 1987, s. 63-102.
- » —, "Altın Ordu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, IX, 103-179.
- » Ebû'l-Fidâ, İmâdüddin İsmail b. Ali (ö. 732/1331), *Takvîmü'l-büldân*, Beyrut, t.s.
- » —, *el-Muhtasar fi ahbârî'l-beşer*, nşr. Muhammed Azb v.dğr., I-IV, Kahire, 1998-1999.
- » Emecen, Feridun, "Mercidâbık Muharebesi", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, s. 174-176.
- » Ergun, Nuray, *Aynı Câlût Savaşı ve Neticeleri (658/1260)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1999.
- » Ersan, Mehmet, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara, 2007
- » Gregory Ebû'l-Ferec, İbnü'l-İbrî (ö. 1286), *Abû'l-Farac Tarihi* (çev. Ömer Rıza Doğrul), I-II, 3. baskı, Ankara, 1999.
- » Gül, Muammer, "Mısır Memlûklarının Hudud Kaleleri Rumkale ve Anadolu'da Memlûk İzleri", *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2002, XII/2, s. 359-366.
- » Hatîb el-Cevherî, Nureddin Ali b. Davud b. İbrahim es-Sayrafi (ö. 900/1495), *İnbâü'l-hesr bi-ebnâi'l-'asr*, nşr. Hasan Habeşî, Kahire, 1970.
- » Hoca Sadettin Efendi (ö. 1008/1599), *Tacû't-tevarîh*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, I-V, 4.

baskı, Ankara, 1999.

- » Humphreys, R. Stephen, "Ayyubids, Mamluks, and the Latin East in the Thirteenth Century", *Mamlūk Studies Review*, Chicago, 1998, II, s. 1-17.
- » —, "The Emergence of the Mamluk Army", *Studia Islamica*, Paris, 1977, XLVI, s. 147-179.
- » Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Ages The Early Mamluk Sultanate (1250-1382)*, Illinois, 1986.
- » İbn Abdüzzâhir, Ebü'l-Fazl Muhyiddin Abdullah (ö. 692/1293), *er-Ravzü'z-zâhir fi sîreti'l-Melikî'z-Zâhir*, nşr. Abdülaziz el-Huveytr, Riyad, 1976.
- » —, *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-'usûr fi sîreti'l-Melikî'l-Mansûr*, nşr. Murad Kâmil-Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1961.
- » İbn Ecâ, Muhammed b. Mahmûd el-Halebî (ö. 881/1476), *el-'Irâk beyne'l-Memâlik ve'l-'Osmâniyyîne'l-Etrâk ma'a Rihleti'l-Emîr Yeşbek ed-Devâdâr li-Muhammed b. Mahmûd el-Halebî el-Mülakkab bi'bni Ecâ*, nşr. Muhammed A. Dühmân, Dimaşk, 1986.
- » İbn Fazlullah el-Ömerî, Şihabeddin Ahmed b. Yahya (ö. 749/1349), *Mesâlikü'l-ebşâr fi memâlikü'l-emsâr, Memâlikü Mısır ve's-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Yemen*, nşr. Eymen Fuâd Seyyid, Kahire, 1985.
- » İbn Habîb, Bedreddin Hasan b. Ömer (ö. 779/1377), *Tezkiretü'n-nebîh fi eyyâmi'l-Mansûr ve benîh*, nşr. Muhammed M. Emin-Saîd A. Âşûr, I-III, Kahire, 1976-1986.
- » İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sâmine*, nşr. Abdülvâris Muhammed Ali, I-IV, Beyrut, 1997.
- » —, *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-'umr*, nşr. Hasan Habeşi, I-IV, Kahire, 1998.
- » İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), *Kitâbü'l-İber ve dîvânü'l-mübteda ve'l-haber fi eyyâmi'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber ve men 'âsarahüm min zevî's-sultânî'l-ekber*, nşr. Halil Şehhâde, I-VIII, Beyrut, 2001.
- » İbn İyâs, Muhammed b. Ahmed (ö. 930/1524), *Bedâi'u'z-zühûr fi vekâi'd-dühûr*, nşr. Muhammed Mustafa, I-V, Kahire, 1982-1984.
- » İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddin Ebübekir b. Ahmed b. Muhammed (ö. 851/1448), *Târîhu İbn Kâdî Şühbe*, nşr. Adnan Dervîş, I-IV, Dimaşk, 1977-1997.
- » İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, nşr. Ahmed Ebû Mülhim v.dğr., I-XIV, Beyrut, ts.
- » İbn Şahin ez-Zâhirî, Garsüddin Halil (ö. 873/1468), *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyâni't-turuk ve'l-mesâlik*, nşr. Paul Ravaisse, Paris, 1894.
- » İbn Şeddâd, İzzeddin Muhammed b. Ali b. İbrahim (ö. 684/1285), *Târîhu'l-Melikî'z-Zâhir*, nşr. Ahmed Hutayt, Beyrut, 1983.
- » İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemaleddin Yusuf (ö. 874/1469), *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, nşr. Muhammed M. Emin-Nebîl Muhammed Abdülaziz, I-XII, Kahire, 1984-2006.
- » —, *en-Nücümü'z-zâhire fi mülüki Mısır ve'l-Kâhire*, XVI, nşr. Cemaleddin eş-Şeyyâl-Fehim M. Şeltût, Kahire, 1972.
- » İbn Tolun, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (ö. 953/1546), *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân*, nşr. Halil el-Mansûr, Beyrut, 1998.
- » İbnü'l-Cezerî, Şemseddin Ebü Abdullah Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekir (ö. 739/1338), *Havâdisü'z-zaman ve enbâuh ve vefeyâtü'l-ekâbir ve'l-a'yân min ebnâih*, nşr. Ömer A. Tedmürî, I-III, Beyrut, 1998.
- » İbnü'l-Hımsî, Şihabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer (ö. 934/1528), *Havâdisü'z-zamân ve vefiyâtü's-şüyüh ve'l-akrân*, nşr. Ö. Abdüsselam Tedmürî, I-III, Beyrut, 1999.
- » İbnü'l-Furât, Nasıruddin Muhammed b. Abdürrahim b. Ali (ö. 807/1405), *Târîhu'd-düvel ve'l-mülük-Târîhu İbni'l-Furât*, IX/1, nşr. Kostantin Züreyk, Beyrut, 1936, IX/2, nşr. Kostantin Züreyk-Necla İzzeddin, Beyrut, 1938.
- » İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed (ö. 1089/1679), *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhârî men zeheb*, nşr. Abdülkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd, I-X, Dimaşk, 1986-1993.
- » el-Kalkaşendî, Ahmed b. Ali (ö. 821/1418), *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, I-XV, Kahire, 1910-1920.
- » Kanat, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 2001, XVI, s. 31-45.
- » —, "Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", III. Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Sempozyumu, *Bildiriler*, Adana, 1999, s. 423-434.
- » Kaşgarlı, Mehlika Aktok, *Kilikyâ Tâbi Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara, 1990.
- » Kızıltoprak, Süleyman, "Memlûk Sistemi", *Türkler*, Ankara, 2002, V, s. 320-336.

- » —, "Memlûk", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, s. 87-90.
- » Koprıman, Kazım Yaşar, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Türkler*, V, s. 99-126.
- » Köprülü, M. Fuad, *Türkiye Tarihi, Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Ankara, 2005.
- » el-Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali (ö. 845/1441), *Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi-zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, I-II, Beyrut, ts.
- » —, *Kitâbü's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, nşr. M. Mustafa Ziyâde-Saîd A. Âşûr, I-XII, Kahire, 1956-1973.
- » Manjikian, Sevak Joseph, *Education and Training Under the Mamlûks* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), McGill University Institute of Islamic Studies, Montreal-Quebec 1998.
- » en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhab (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fî fünü'nî'l-edeb*, XXX, nşr. Muhammed A. Şaîre-M. Mustafa Ziyâde, Kahire, 1990.
- » Oktay, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul, 2007.
- » Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi* (çev. Fikret İşıltan), Ankara, 1981.
- » Özeydin, Abdülkerim, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, İstanbul, 1991, IV, s. 275-276.
- » Özbek, Süleyman, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren bir Meydan Savaşı: Ayn Calud", *Türkler*, V, s. 127-133.
- » Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi* (çev. Fikret İşıltan), I-III, 2. baskı, Ankara, 1986-1987
- » es-Safedî, Selâhaddin Halil b. Aybek (ö. 764/1363), *Kitâbü'l-Vâfî bi'l-Vefeyât*, nşr. Helmut Ritter v.dğr., I, Wiesbaden, 1962-.
- » es-Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1497), *ed-Dav'ü'l-Hâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, I-XII, Kahire, ts.
- » Smith, John M. Jr., "Ayn Jâlût: Mamlûk Success or Mongol Failure?", *HJAS*, Cambridge, 1984, ILIV/2, s. 307-328.
- » Spuler, Bertold, *İran Moğolları* (çev. Cemal Köprülü), 2. baskı, Ankara, 1987.
- » Sümer, Faruk, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1963, I/1, s. 1-113.
- » —, "Karamanoğulları", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, s. 454-460.
- » Sürûr, M. Cemaleddin, *Devletü Benî Kalavun fî Mısır*, Mısır, 1947.
- » Tekindağ, M. C. Şehabeddin, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi, İlk Osmanlı-Memlûk Savaşları (1485-1491)", *Belleken*, Ankara, 1967, XXXI/123, s. 345-373.
- » —, "Fâtih Devrinde Osmanlı-Memlûk Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul, 1976, XXX, s. 73-98.
- » —, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", a.g.e., İstanbul, 1971, XXV, s. 1-38.
- » Thorau, Peter, *The Lion of Egypt Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century* (İng. çev. P. M. Holt), London, New York, 1992.
- » Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 8. baskı, İstanbul 2004.
- » Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri*, 4. baskı, Ankara 1988.
- » Yiğit, İsmail, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, VII, İstanbul 1991.
- » el-Yünîni, Ebû'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed (ö. 726/1326), *Zeylû Mir'âti'z-zamân*, I-IV, Haydarâbâd, 1954-1961.
- » ez-Zehabî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (ö. 748/1347), *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm: sene 651-700*, nşr. Ömer A. Tedmürî, Beyrut, 1999-2000.